

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Óze Sándor DSc
Hadtörténeti Műhely
Programvezető: Dr. Horváth Miklós DSc

Keglovich Rita

A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban

című

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezető: Dr. Horváth Miklós DSc

Egyetemi tanár

Budapest

2018

I. Témaválasztás, kérdésfelvetések és célkitűzések

Az első világháború hadifoglyainak története Magyarországon a kutatási témák mellékszálának számított, sokáig nem került a kutatók figyelmének fókuszába. A témakörön belül elsősorban a nagyszámú magyar nemzetiségű hadifoglyot érintő orosz hadifogságot térképezték fel a kutatók több szempontból, bár ennek a területnek a tematikus feldolgozása is várat magára. Az olasz fronton ejtett hadifoglyok életének feldolgozása azonban mindez idáig elmaradt.

Az olaszországi hadifoglyok története sokáig nem merült a feledés homályába – a húszas években megindult gazdasági-politikai közeledés jegyében számos múzeum, kápolna épült a fogságban meghalt katonáknak állítva emléket. Szép példái ennek a szicíliai kisváros, Vittoria magyar kápolnája vagy Palermó Santa Maria Dei Rotoli temetőjében a magyar hadifoglyoknak dedikált emlékmű. Újabban kutatások középpontjába kerültek a Szardíniához közeli Asinara szigetén létrehozott hadifoglytáborok. Ezek fontos kiinduló pontokat jelentettek a disszertáció elkészítésében.

Az értekezés középpontjában az olaszországi osztrák-magyar hadifoglyok életkörülményeinek vizsgálata áll, melynek átfogó, rendszerezett elemzése mindeddig nem történt meg tudományos szinten. A hadifogság kereteit majdnem minden hadviselő ország esetében (Szerbiát kivéve) az egységesen aláírt XIX. század második felétől rendszeresen szervezett nemzetközi - hágai, illetve genfi – konferenciákon elfogadott szerződések adták. Részletesen kitérek az olaszországi hadifoglytáborok felépítésére, az osztrák-magyar hadifoglyok létszámára, illetve az eltérő számítási módszerek alkalmazása miatt a különböző dokumentumokban található eltérő hadifogly-létszámok okára, továbbá a hadifoglyok nemzetiségi összetételére. A hadifoglyok hazatérése a hadifogságból a dolgozat egyik fontos témaköre: az első részben a háború során kétoldalú megállapodásoknak köszönhetően létrejött hadifogly-csere egyezményeket ismertetem, melyek alkalmazása során kisebb létszámú hadifogly került kicserélésre a Monarchia és Olaszország között a háború alatt. A hazatérésére a katonák túlnyomó többsége számára a háború lezárulását követően kerülhetett csak sor, ennek lépéseit, illetve az egyre bonyolultabbá váló diplomáciai hátteret részletesen bemutatom. A világháborúban aktív és egyben úttörő szerepet vállalt a Nemzetközi Vöröskereszt, illetve ennek „leányvállalatai”, a magyar és olasz nemzeti vöröskeresztek: a háború során számos területen (élelmezés, levelezés, pénzosztás, diplomácia, hadifoglyok nyomon követése, új indexrendszer kidolgozása) fejtette ki tevékenységét, hatásos segítséget nyújtva ezzel a

hadviselő országoknak. A hadifoglyok élelmezése, illetve egészségügyi helyzete országonként eltért, nagymértékben meghatározta mindkettőt a fogságba ejtő állam gazdasági helyzete.

Fontos, és egyben eddig kevésbé kutatott fejezete a magyar történelemnek az állam felelősségvállalása abban, mennyire tudta segíteni – ha nem is biztosítani - saját hadifoglyainak túlélését a különböző hadifogolytáborokban. A strukturált, államilag támogatott segélynyújtás szép példája a nyugat-európai (amerikai, brit, francia és belga) hadifoglyok számára juttatott csomagok küldésének a megszervezése (elsősorban ruhanemű és élelmiszersomagok). Hasonlóra sajnálatos módon nem látunk példát sem a Monarchia, sem Olaszország esetében, sőt, mindkét esetben gyanakodva figyelték a hadifoglyok a strukturált, állami beavatkozást (pl. a Nemzetközi Vöröskereszt révén pénzosztás az orosz hadifogolytáborokban). Az állami beavatkozás másik fő területe a büntetés (büntető munka, a hadsereg által alkalmazott büntetések tömeges alkalmazása, élelmiszer, illetve posta-megvonás, cenzúra), mely szintén meghatározta a hadifoglyok életminőségét, illetve adott esetben túlélési esélyeiket.

II. Az értekezés forrásbázisa és a feldolgozás módszertani kérdései

Az értekezés elsősorban politikatörténeti és eseménytörténeti szempontból vizsgálja a hadifoglyok sorsának alakulását. A kutatás célja – a magyar nyelvű szakirodalom hiányában – az olasz és angol nyelvű modern szakirodalomra támaszkodva, egy monográfia megírása volt. Fontos kiemelni, hogy az egyes fejezetek kidolgozottsága nagymértékben függ a rendelkezésre álló dokumentumok, illetve egyéb meglévő szakirodalom mennyiségétől. A mai ember számára talán már értelmezhetetlen kötelességtudattal viselt harcok, majd az azokat követő hadifogság tapasztalatait túlnyomórészt másodkézből, a túlélők kis számban fennmaradt visszaemlékezéseinek alapján az elsősorban római levéltárakban fellelhető iratanyagokra hagyatkozva dolgoztam fel. A kutatásokat az Olasz Köztársaság Külügyminisztériumának levéltárában és Könyvtárában, a szintén római székhelyű Központi Levéltárban, és a Hadtörténeti Levéltárban végeztem. Kutatásokat folytattam továbbá a bécsi székhelyű Hadtörténeti Levéltárban, illetve a messinai Biblioteca dell'Archivio di Stato-ban. A feldolgozásra kerülő csekély számú napló csaknem minden esetben tisztek beszámolója, melyek nem adnak valós, átfogó képet a hadifoglyok mindennapjairól. A naplórás mint a tisztek privilégiuma több tényezőtől adódik: egyebek mellett az alapvetően eltérő szociális helyzetük, ennek következtében magasabb oktatási színvonaluk (számos esetben a közkatonák írni sem tudtak) és jobb anyagi körülmények. Továbbá – mint arról a „Hadifoglyok

munkáltatása” című fejezetben részletesen is írok – a tisztek nem dolgozhattak, így több idejük is maradt hasonló tevékenységek folytatására.

A legutóbbi idők olasz kutatásai részletesen feltárták elsősorban az Ausztria, illetve Magyarország területére internált olasz hadifoglyok történetét, de születtek meghatározó munkák az osztrák-magyar hadifoglyok történetét feldolgozó kutatásokról is: Luca Gorgolini az asinarai hadifoglyokról írt alapvető fontosságú könyvet, Alessandro Tortato pedig az osztrák-magyar hadifoglyok hétköznapi életét dolgozta fel, szintén levéltári anyagokra építve fel monográfiáját. Felszínesen Giovanna Procacci is érinti a témát, bár az ő kutatási területe a német és osztrák-magyar területen fogságban tartott olasz hadifoglyok sorsának feltérképezése volt. Az említett történeti munkákon kívül a vittoriai tábor életét részletesen bemutató Fabio és Vincenzo La Perla kutatásai is meghatározó fontosságúak, ők elsősorban szicíliai levéltári dokumentumok és múzeumi tárgyak felhasználásával mutatják be a vittoriai tábor életét.

Az általam vizsgált téma szempontjából Magyarországon még mindig kevés olyan munka készült, amely kizárólag az olaszországi hadifoglyok sorsát követné nyomon. A magyar szakirodalomban az 1932-ben megjelent a Hadifogoly magyarok története című monográfia foglalkozik részletesen a témával. Az asinarai hadifoglyok történetét magyarul Margittai Gábor dolgozta fel, illetve a vittoriai tábort Juhász Dezső Giancarlo Francione-val közösen készített hiánypótló kiadványa mutatja be. Az angol forrásmunkák közül kiemelendő Alon Rachamimov: POWs and the Great War, a keleti front hadifoglyainak történetét feldolgozó monográfiája. A maga nemében úttörő munkának számít Stéphane Audoin-Rouzeau és Anette Becket 1914-1918, az 'Újraírt háború' című, elsősorban a háborút pszichológiai szempontból vizsgáló könyve. A hadtörténeti áttekintés két alapvető forrása John Keegan: Az első világháború, illetve Pollmann Ferenc, valamint Balla Tibor történeti munkái voltak. Az olaszországi hadifogságra vonatkozó magyarországi levéltári anyagok limitáltak, ezért elsősorban olaszországi levéltárak anyagait dolgoztam fel. Visszaemlékezések, naplók sajnos nagyon kis számban maradtak fent. Nemzetközi viszonylatban sem kedvezőbb a források száma. A nyugati szakirodalom elsődleges forrásként három magas rangú hadifogly tiszt visszaemlékezését tartja számon. A források másik ága az esszék, memoárok, és naplók. Ezeket, csakúgy, mint a magyar visszaemlékezéseket, szinte minden esetben tisztek írták. A legkomplexebb visszaemlékezés-kötetet 1931-ben publikálta az Egykori Osztrák Hadifoglyok Szövetsége (Die Bundesvereinigung der ehemaligen Österreichischen Kriegsgefangenen), 'In Feindeshand' címmel. Ez a munka 477 hadifogly visszaemlékezését tartalmazza. A mű történeti jelentősége, hogy először mutatta be a nagyobb nyilvánosság számára a hadifoglyok

életét. A harmadik nagy forrásanyag-csoportot a háború után publikált visszaemlékezések, illetve összefoglalók jelentik, melyek szinte minden esetben Habsburg-ellenes retorikát képviselnek, és erőteljes nacionalista hangulatot tükröznek, ide tartoznak a cseh légió tagjainak visszaemlékezései, erős nacionalista hatással.

A téma kutatása során három, a hadifogság egy-egy szegmensére vonatkozó publikációm látott napvilágot, a fogság különböző aspektusaira világítva rá: a hadifogság idejének eltöltése („szabadidő” elfoglaltságok, illetve a munka), a hadifoglyok hazatérésnek módjai, illetve az olasz hadifogság általános bemutatása.

III. A doktori értekezés tudományos eredményei

Olaszország 1915. május 4-én felmondta a hármasszövetséget, május 24-én pedig belépett a háborúba, hadat üzenve a Monarchiának. A front végül a svájci határtól az Adriáig húzódott, 600 km hosszan. Az olasz politikai elit elsődleges célja Trieszt és Ljubjana elfoglalása volt, mely cél elérésének érdekében összesen tizenkét, úgynevezett isonzói csatában próbálta meg áttörni a Monarchia hadseregének védvonalait. A csaták során mindkét fél jelentős számú hadifoglyot ejtett. A disszertáció célja az olaszországi hadifoglyok életének feldolgozása, a következő fontosabb szempontokat követve:

- A hadifogság nemzetközi keretei a genfi (1864 és 1906) és a hágai (1899 és 1907) nemzetközi konferenciák által lefektetett egyezségeket által biztosított rendszer alapján. Az értekezésben elsősorban az 1907-es hágai konferenciára hivatkozom, mely egyezményben részletesen rögzítették a hadifoglyok alapvető erkölcsi és anyagi javainak biztosítását. A szerződésben garantálták a személyes tulajdon érinthetlenségét, melybe nem tartoztak a lovak, a fegyverek és a katonai dokumentumok. A konferencián rendelkeztek a hadifoglyok munkáltatására vonatkozóan is (11. cikkely), eszerint kizárólag a közkatonákat kötelezhették munkára, a tisztakat nem, a munka pedig nem állhatott közvetlen kapcsolatban a harci eseményekkel. A hadifoglyok túlélésének fontos eleme volt az élelmezés. A hágai konferencia rendelkezésének értelmében a fogságba ejtő állam kötelessége volt eltartani. A hadifogly formálisan is a fogságba ejtő állam katonaságának érvényben levő szabályzata alá került. A hágai konferencián rendelkeztek a családdal való kapcsolattartásra (elsősorban levélírás), illetve a szabad vallásgyakorlásra vonatkozóan is. Azokra a területekre vonatkozóan,

ahol a hágai konferencia nem foglalt állást (pl. az elfoglalt civil területek civil lakossága hadifogolynak számít-e), a háborúban részt vevő országoknak kölcsönös megállapodásra hagytak teret.

- Nemzetközi jótékonyági szervezetek, nemzeti hadifogolyirodák létrejötte és munkássága a háború alatt:
 - Nemzetközi Vöröskereszt a hadifoglyok védelmében. A Nemzetközi Vöröskereszt jelentős szerepet játszott abban, hogy a háború alatt a genfi és a hágai tárgyalásokon elfogadott egyezmények nem pusztán írott szavak maradjanak. A szervezet elsődleges humanitárius céljának a hadifoglyok nyomon követését, illetve az eltűntek nyilvántartásba vételét tekintette. Részletes nyilvántartást dolgoztak ki, melynek alapját az úgynevezett index kártyák adták: a hadviselő országok által átküldött hadifogoly listák alapján minden hadifogoly számára külön kártyát állítottak össze. Aktív tevékenységük kiterjedt a levelek, csomagok továbbítására is, de diplomáciai feladatokat is elláttak, például hadifogolytáborok látogatása, illetve kétoldalú egyezmények létrehozása hadviselő országok között. Havi körlevelükben elsősorban a civil lakosságot kívánták tájékoztatni az éppen érvényben levő hivatalos előírásokról, normákról. Az első hadifoglyok hazatérésében még segédkeztek, hivatalosan tevékenységüket 1918. december 28-án szüntették be. A Nemzetközi Vöröskereszt fokozatosan átadta tevékenységének egyes elemeit a nemzeti Vöröskereszteknek.
 - Nemzeti Vöröskeresztek tevékenysége: a nemzeti Vöröskeresztek elsősorban a hadifoglyoknak címzett csomagok és levelek kézbesítésében játszottak szerepet. Szorosan együttműködtek a posta minisztériummal, illetve a cenzúra hivattal.
 - Olasz hadifogolybizottság: az olasz Hadügyminisztériumon belül ad hoc jelleggel jött létre. Feladatköre elsősorban az olaszországi hadifoglyokra vonatkozó normák kidolgozása volt, de keretein belül működött a cenzúra hivatala is. A munkára beosztott hadifoglyok koordinálása, illetve a velük kapcsolatos adminisztráció az egyik kiemelt tevékenységi területüknek számított.
- A hadifoglyok létszáma: közvetlenül a háború után készült becslések a hadifoglyok létszámát mindkét hadviselő ország esetén 600 ezer főre becsülték.

Későbbi elemzések alapján manapság az osztrák-magyar hadifoglyok létszámát 477 ezerre teszik. A Monarchia által veszített hadifoglyok száma 1918 októberéig körülbelül 180 ezer fő volt. Az olasz hadifoglyok száma a Monarchia területén ezzel szemben a Monarchia területén elérte a 250 ezer főt. Nagyobb létszámú hadifoglyot a háború során a két fél egy-egy kiemelt harci esemény alkalmával ejtett: Olaszországnak a caporettoi áttörést (1917. október 24. – november 19.) követően majdnem elvesztette a háborút a katonák nagyarányú megadása következtében. A második nagy megadási hullám a Vittorio Veneto-i csatát (1918. október 24. – október 29.) követően történt, mely zűrzavaros időszak egészen 1918. november 4-ig tartott.

- A Monarchia haderejének nemzetiségi összetétele: a fennmaradt dokumentumok alapján szinte lehetetlen pontosan meghatározni a hadifoglyok nemzetiségi összetételét, a hazatérésre várakozók létszámlistája alapján körülbelül 100-150 ezer magyar nemzetiségű hadifogly lehetett Olaszországban. Az olaszok eleinte öt nagyobb nemzetiségi kategóriába osztották a hadifoglyokat, melyeket adminisztrációs okokból 1916-tól két nagy csoportba rendszereztek: szlávok (ide tartoztak a csehek, lengyelek, horvátok), illetve a németek és magyarok. Szintén ugyanezen évtől kezdődően alakították meg Olaszországban a különböző nemzetiségi légiókat, melyek közül a cseh különösen jelentőssé válik a következő években.
- Olaszországi hadifoglytáborok: a háború kitörésétől kezdődően Itália-szerte 83 településen jelöltek ki hadifoglytáborokat, illetve hadifoglyok elhelyezésére szolgáló épületeket. Két típusú tábor különböztetünk meg: az egyik régi, de használaton kívüli épületek hasznosítása révén kialakított szálláshely. A másik típus a nagy létszámú hadifogly elhelyezésére alkalmas, zuhanyzóval, betegszobával, egészségügyi irodával ellátott új építésű tábor. Ezeket általában szögesdróttal vették körül. A frontról az esetek nagy részében vonaton szállították el a hadifoglyokat, először az úgynevezett gyűjtőtáborokba kerültek, innen indították útnak őket a véglegesnek kijelölt tábor felé. A hadifoglytáborok mérete nagyon eltérően alakult: kisebb épületekben néhány tíz, illetve száz hadifoglyot szállásoltak el, míg a modern, nagy táborokban akár több tízezer embert is elhelyeztek. A táborokat fegyveres csendőrök őrizték, létszámuk a hadifoglyok számától függött. Észak-Olaszország nagyobb táborai közül kiemelném Forte Begato és Forte Sperone erődjait (mindkettő Genovában

található, és régi, használaton kívüli erődöket jelöltek ki hadifoglyok), Avezzano táborát (új építésű tábor). A dél-olasz táborok közül kiemelném Certosa di Padula-t, és Cittaducale-t. A szicíliai (Piazza Armerina, Vittoria, Adernó) és a Szardíniához közeli Asinara szigetén kialakított táborok fontos szerepet játszottak az olaszországi hadifogság történetében. Számos esetben különválasztották a tiszti és a közlegények számára kialakított táborokat (pl. Piazza Armerina kizárólag tiszti tábor volt).

- „Hétköznapi” élet a hadifoglyotáborokban: a tisztek és a közlegények alapvetően más körülmények közé kerültek. A tisztek havi zsoldot kaptak, amivel kiegészíthették az alapvetően szegényes táplálkozásukat, illetve ruhát, tisztálkodó szereket vásárolhattak maguknak. Szabadidejükben – mivel nem dolgozhattak, ezért a hadifogság teljes ideje – olvastak, színházi előadásokat tartottak, vagy újságot szerkesztettek. A közlegények ezzel szemben az esetek túlnyomó részében a hadifogság idejét munkával töltötték. A hadifoglyok nagyobb fokú munkáltatására csupán 1916 májusától került sor: a foglyok munkakommandókba szervezve kerültek a munkáltatóhoz, elsősorban mezőgazdasági munkákat végezve. A hadifoglyok életének meghatározó eleme, túlélésük záloga volt az élelmezés. A hágai konferencián elfogadott rendelkezés szerint a fogságba ejtő állam felelőssége volt a hadifoglyok élelmezése. Ezzel a rendelkezéssel a szegényebb országok – többek között Olaszország, illetve a Monarchia (nem beszélve a még rosszabb gazdasági helyzetben levőkről, mint Szerbia, Románia vagy Albánia) nehéz helyzetbe kerültek, hiszen saját katonáik ellátása is akadályokba ütközött. Bizonyos hadviselő országok (Franciaország, Nagy-Britannia, Egyesült Államok) ezért állami szinten szervezett segílyt juttattak el hadifogly honfitársaiknak. A magyar közkatona hadifoglyok számára azonban a családjaik által küldött élelmiszer csomagok garantálták számos esetben a túlélést. A tábori élet fénypontját a levél jelentette, kifejezetten komoly büntetésnek számított a posta megvonás. A napi mozgás biztosítása bizonyos helyszíneken nehézségekbe ütközött.
- A hadifoglyok egészségügyi helyzete: a hivatalos statisztikák szerint az olasz táborokban a hadifoglyok túlélési esélye meglehetősen jónak számított (7 % volt a halálozási ráta). A hadifoglyok nagy része meglehetősen legyengül állapotban esett hadifogságba, sok esetben már idült betegségekkel (tüdőgyulladás, reuma, ízületi betegségek), vagy súlyos sebesüléssel (végtagok elvesztése, szem

elvéstése). A háború egyik nagy „vívmánya”, hogy a civil lakosság védelmében rendszeres oltást írtak elő a hadifoglyok számára. Hivatalos előírások részletesen rögzítik a különböző fertőtlenítő eljárásokat. A táborban betartható személyes higiénia számos nehézségbe ütközött: a nagy létszámú ember összezárása kis térben, illetve számos esetben a tábor nyújtotta lehetőségek meghatározták a fürdés, a ruhák tisztán tartásának körülményeit és gyakoriságát. Az 1918-ban kitört spanyolnátha Olaszországban is nagyszámban szedte áldozatait, különösen könnyen terjedt a legyengült hadifoglyok között.

- Hazatérés: a háború során a hadviselő felek nemzetközi szerződések híján kétoldalú szerződéseket kötöttek a hadifoglyok kicserélésére, ezek voltak az úgynevezett hadifogolycsere-egyezmények. Olaszország sokáig visszautasított minden hasonló típusú megállapodást, ezért az első aláírására csupán 1916 novemberében került sor. Mivel a hadviselő felek minden körülmények között el kívánták kerülni, hogy a hadifoglyok felépülve visszatérhessenek a csataterre, ezért pontosan rögzítették a betegségek, illetve sérülések típusait, melyek feljogosították a hadifoglyot a hazatérésre. A kiválasztás folyamata nehézkes, többlépcsős bürokratikus eljárás volt, teret engedve a korrupciónak és a visszaéléseknek. A hadifoglyok mindent megtettek, hogy a kicserélésre jogosultak legyenek, számos esetben maradandó sérüléseket okozva, gyógyíthatatlan betegségeket előidézve saját maguknak. A hazatérés a hadifoglyok tömegei számára így csupán 1918 novembere után vált valósággá. A magyar és székely hadifoglyok hazatérése azonban a nemzetközi diplomácia nyomására csupán 1919-ben vette kezdetét, és egészen 1921-ig elhúzódott. A hadifoglyok hazaszállítása a magyar állam költségén történt: a vonatok Villach-ig mentek. A gazdasági helyzet miatt (szénhiány) nem indult megfelelő számú vonat, ezzel is lassítva a hazatérést.

IV. A témával kapcsolatos publikációk, konferencia-előadások, egyéb tevékenységek

IV.1. Tanulmányok, közlemények folyóiratokban és önálló kiadványokban:

- Prigionieri di guerra ungheresi nella Prima Guerra Mondiale. In: Verbum, Akadémia Kiadó, Piliscsaba, 2005. 293-301.o.

- Magyar hadifoglyok hétköznapi élete az olasz hadifogolytáborokban az első világháború alatt. In: Apáczai-Napok 2007 tanulmánykötet. Nyugat-Magyarországi Egyetem, Apáczai Csere János Kar, Győr, 2008. 704-711.o.
- Lo scambio e il ritorno dei prigionieri di guerra ungheresi, durante e dopo la Prima Guerra Mondiale. In: Rivista di Studi Ungheresi, 15-2016. Sapienza, Università' Editrice. 88-102.o.

IV.2. Konferenciákon tartott tudományos előadások:

- Magyar hadifoglyok hétköznapi élete az olaszországi hadifogolytáborokban. 1915-1918.
Apáczai Csere Napok, 2007. október 18-20., Győr.
- Magyar hadifoglyok Olaszországban.
„A dicsőség babérkoszorúja helyett a kálvária rögös útján”. Konferencia az első világháborús hadifogságról. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2018. szeptember 20.